

MAMLAKATIMIZDA IJTIMOY HIMOYAGA MUHTOJ BO'LGAN AHOLI QATLAMINING HOLATINI IJTIMOY-IQTISODIY TAHLIL QILISH

Nuritdinova Xurshida Nuridinovna

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada mamlakatimizda ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan aholi qatlamining holatini ijtimoiy-iqtisodiy tahlil qilish jarayonlari to'g'risida fikr yuritilgan bo'lib, O'zbekistondagi ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish yuzasidan takliflar berilgan. Bunda O'zbekistonda ijtimoiy himoya qilishning asosiy dasturlari tavsifi, ularning amalga oshirilishi, samaradorligi, samaradorligi va iqtisodiy samaradorligi, moliyaviy barqarorligi baholangan, tizimning asosiy kuchli va zaif tomonlari aniqlangan, shuningdek, ijtimoiy himoyani kuchaytirish bo'yicha qator xulosalar va tavsiyalar berilgan. O'zbekistondagi ijtimoiy himoya tizimining asosiy maqsad – iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini saqlab qolish, raqobatbardoshlikni oshirish va xalqaro iqtisodiy integratsiyani rag'batlantirishga qaratilgan joriy muhim va tez o'zgaruvchan islohot dasturlarini etkazishdir.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy himoya, aholi, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan aholi, aholi qatlami, ijtimoiy himoya tizimi, ijtimoiy himoya qilish, ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy ish, ijtimoiy xizmatlar, ijtimoiy sug'urta.*

KIRISH

Jamiyatning tarixiy va siyosiy rivojlanishi sharoitida turli darajadagi zaiflikka ega bo'lgan aholining maxsus guruhlari shakllana boshladi, ular tananing jismoniy yoki aqliy xususiyatlari tufayli o'z huquqlari va erkinliklarini to'liq amalga oshirishga teng kirish imkoniga ega bo'lmaydilar. "Zaiflik" tushunchasi, qoida tariqasida, "qurbonlik", "mahrumlik", "ijtimoiy qaramlik" kabi hodisalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular dunyo hamjamiyatining yadrosi bo'lgan shaxsning huquqiy xavfsizligi haqidagi idealizatsiya qilingan g'oyalarga ziddir.

Aholining kam ta'minlangan va zaif qatlamlarini ijtimoiy yordam tizimiga kiritish va ularning mehnat bozoridagi ishtirokini kengaytirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi Moliya vazirligi bilan birgalikda Jahon banki ishtirokida "Aholini ijtimoiy muhofaza qilish tizimini mustahkamlash" loyihasini amalga oshirmoqda.

Davlat organlari aholining murojaatlariga to'g'ridan-to'g'ri javob berishga, oddiy insonlarning muammolarini o'rganib, ularni hal qilishga, yuzma-yuz muloqot o'rnatishga harakat qilmoqda. Agar avval nogironligi bor bolalarni maxsus internatlarga joylashtirish normal holat bo'lgan bo'lsa, hozirda dunyo miqyosida barcha narsa inklyuziv model asosida tashkil qilinmoqda; ya'ni nogironligi bor bolalarning ijtimoiy hayotga moslashtirish o'z oilasida, oddiy umumta'lim

maktablarida, yordamchi pedagog yoki maxsus sinflar orqali inklyuziv ta'lim berish yordamida amalga oshirilmoqda. Nogironligi bor bolalarning ota-onasiga maxsus tayyorgarlikdan o'tgan ijtimoiy xizmatlar, reabilitatsiya markazlari, ota-onalarning bir-biriga ko'mak berish guruhlari yordam bermoqda.

Sovet davridan beri O'zbekiston to'liq ish bilan ta'minlash, bolalarni universal parvarish qilish va qarilikda kafolatlangan daromadni ta'minlash tamoyillariga asoslangan keng qamrovli ijtimoiy himoya tizimini meros qilib oldi, ikkinchisi asosan ijtimoiy sug'urta hisobidan moliyalashtirildi. Milliy tizimning asosiy konturlari saqlanib qolgan, ammo aniqki, u o'z faoliyatini amalga oshiradigan sharoitlarda ko'plab o'zgarishlar, shuningdek tizimni boshqarish mexanizmlari va amalga oshirish mexanizmlarida o'zgarishlar yuz berdi. Shartlarning o'zgarishi, shuningdek, yangi sxemalarning tarqalishiga olib keldi-hozirda jami 30 dan kam dastur mavjud, shuningdek, ijtimoiy xizmatlar tizimini rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar. Umuman olganda, ushbu o'zgarishlar asosan universal dasturlarga ega bo'lgan tizimdan mablag ' manbalarini birlashtirgan aralash tizimga o'tishga olib keldi, bu ham badallarni to'lashni nazarda tutadi, ham ta'minlamaydi, shuningdek universallik va manzillilik elementlarini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Konstitutsiyasida ijtimoiy himoya insonning asosiy huquqi sifatida nafaqat boquvchisini yo'qotgan taqdirda, balki qarilik, nogironlik va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy himoya qilish huquqlari nuqtai nazaridan ham nazarda tutilgan. Tizimning asosiy maqsadlari prezidentning qonun hujjatlari, qarorlari va farmonlarida belgilangan. Biroq, O'zbekistonda ijtimoiy himoya masalalariga ustuvor ahamiyat berilayotganiga qaramay, mamlakatda ijtimoiy himoyaning rasmiy qabul qilingan ta'rifi ham, hozirda mavjud bo'lgan turli dasturlarni ishlab chiqish, muvofiqlashtirish va boshqarish uchun maxsus muassasa ham yo'q. Ijtimoiy himoya tizimi turli muassasalar o'rtasida bo'linib ketgan va ularning hech biri har xil turdagi tadbirlarni muvofiqlashtirish, nazorat qilish yoki birlashtirish uchun umumiy javobgarlikni o'z zimmasiga olmaydi. Bundan tashqari, O'zbekiston bir vaqtning o'zida bir qator dasturlarni optimallashtirishga harakat qilmoqda, biroq alohida dasturlar va ularning aholi va umuman tizimga ta'siri o'rtasidagi bog'liqlik to'liq tushunilmagan. Bu tashvishli, chunki xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bitta dastur darajasida optimallashtirish butun tizim va/yoki individual farovonlik nuqtai nazaridan Suboptimal bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR SHARHI

Kambag'allik iborasi bo'yicha dunyoda hech qanday tartib yoki mezon belgilanmagan. Ushbu iborani har bir davlat o'zining iqtisodiy-ijtimoiy yashash tarzidan kelib chiqib, kambag'allikni belgilaydi. Ushbu mavzuni tadqiq qilishda birinchi prezidentimiz I.Karimov, muxtaram prezidentimiz Sh.Mirziyoyev asarlari o'rganib chiqildi.

Qashshoqlarning sabablari va jamiyatdagi haqidagi tadqiqotlar 18-asrdan boshlab, 20-asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davrni ajratib ko'rsatadi. Ushbu yo'nalishda Adam Smit, D.Rikardo, T.Maltus, G.Spenser, J.Prudon, Ye.Rekluos,

K.Mark va 20 asrdagi F.A.Hayek, P.Tounsand ko'rsatishimiz mumkin. Adam Smit asarlarida qashoqlikning nisbiy mohiyatini qashshoqlik va ijtimoiy sharmandalik o'rtasidagi bog'liqlik, ya'ni ijtimoiy me'yorlar va ularga amal qilishning moddiy qobiliyati o'rtasidagi tafovut orqali ochib bergan.

Ijtimoiy ta'minot nima? Kim ijtimoiy ta'minotning oluvchilari hisoblanadi? Kim ushbu ta'minotga mablag' ajratadi? Ushbu savollarga javob topish uchun ijtimoiy ta'minotning mohiyatini anglash zarur.

Ijtimoiy ta'minot aholining farovonligini ta'minlash uchun ko'riladigan chora - tadbirlar yig'indisi bo'lib, uning tarkibiga ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat layoqatini tiklash, bolalar va kattalar uchun ijtimoiy xizmatlar, davlatning yordami, ijtimoiy sug'urta, jismoniy va aqliy zaif odamlarga ijtimoiy ko'rsatiladigan xizmatlar kiradi.

Ijtimoiy ish ensiklopediyasida P. Nelson Reyd ijtimoiy ta'minotga quyidagicha ta'rif beradi;

"Ijtimoiy ta'minot" eng yaxshi g'oya, eng yaxshi g'oya esa, fuqarolarning farovonligi uchun ish bilan ta'minlash, muhtojlik va ijtimoiy risklarni oldini olish va shaxsiy xizmatlarga baho berishda iqtisodiy barqarorlikga erishishdir¹. Ijtimoiy ta'minot g'oyasi insoniylik jamiyatiga asoslangan holda ishlab chiqilib va taqdim etish orqali boshqarilib borilishi va oxiriga yetkazilishi lozim. Ijtimoiy ta'minot termini deganda - jamoaviy ijtimoiy muammolarni oldini olish va ularni hal etish sohasida faoliyat yurituvchi tashkilotlar tushuniladi. Ba'zilar ijtimoiy ta'minot tashkilotlariga parklar va ambulatoriyalarni kiritishsa, boshqalar esa o'zida "jamoaviy faovonlik" yoki "investitsiyalar" kiritish orqali insonlarga yordam beradigan kiradi degan yondashuvga asoslanadilar.

Buyuk Britaniyada merkantilizmdan avvalgi davrlarda aholining kam ta'minlangan qismini ijtimoiy himoya qilish cherkovlarning vazifasi hisoblangan. Feodal tizim davlatning ijtimoiy sohadagi yagona qonuni doirasida aholining ijtimoiy ta'minoti faoliyat yuritgan. Bu qonun "Qora oila vakolati" vaqtida 1348 yilda aholi sog'iini saqlash jarayonida qabul qilingan. Ikki yil muddatda ushbu kasaldan inglizlarning uchdan ikki qismi vafot etgan.

1349-yilda qirol Eduard III tomonidan "Ishchilar" to'g'risida qonun qabul qilindi. Londonda 1375-yili tashkil etilgan Muqaddas Djeyms gil'diyasi hujjatlarida quyidagicha fikrlar mavjud: "Agar kimda kim qardoshlikda bo'lsa turib qarilik chogida jamg'armaga ega bo'lsa va o'zini ijtimoiy himoya qila olmasa, qardoshlikda 8 yil davomida bo'lib, o'z xizmatini yaxshi ado etgan bo'lsa, ushbu shaxs har haftada umrining oxirigacha yoki sharoiti yaxshilangunga qadar umumiy kassadan 13 pensiya olishga aqli".

1601-yilda qirolcha Elizavetta tomonidan "Kambag'allik to'g'risida" qonun qabul qilinib, unga ko'ra jismoniy shaxslar ijtimoiy yordamga "shilosi" hisoblangan, agar ular ijtimoiy ta'minotga muhtoj shaxslar aholi, keksa yoshdagi kishilar, nogironlar va yetim bolalarga yordam berilganda.

¹ SocialWelfare, Past and Present. 5 p.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida mamlakatimizda ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan aholi qatlamining holatini ijtimoiy-iqtisodiy tahlil qilishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Shuningdek, tadqiqotga ijtimoiy himoya himoya tahliliga yondashib, u quyidagicha yoritib berilgan: "ijtimoiy himoya barcha odamlarning hayoti davomida qashshoqlik, zaiflik va ijtimoiy chetlanishning oldini olishga yoki himoya qilishga qaratilgan siyosat va dasturlar to'plamini anglatadi, ayniqsa zaif guruhlarga e'tibor beradi". Ijtimoiy himoya dasturlari va sxemalariga pul o'tkazmalari, nafaqalar, passiv va faol mehnat bozori dasturlari va jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga qo'shilishga yordam beradigan ijtimoiy xizmatlar kiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kimlardir vaqtinchalik yordamga, kimlardir esa uzoq muddatli ko'makka muhtoj. Shuning uchun muammolarni maqsadli hal qilishga imkon beradigan tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqilishi shart. Jahon tajribasi asosida fikr bildirish mumkinki, ijtimoiy himoya ikki ustun – ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy faoliyat asosida yuzaga keladi:

1. Ijtimoiy ta'minot tizimi -hukumat tomonidan moliyalashtiriladigan va Pensiya jamg'armasi tomonidan ajratiladigan pul mablag'lari vositalari ko'rinishidagi turli to'lov dasturlarni o'z ichiga oladi.

2. Ijtimoiy ish tizimi – insonlarga shaxsiy va ijtimoiy qiyinchiliklarini bartaraf etishda qo'llab-quvvatlash, himoya qilish, tuzatish, realibitatsiya orqali yordam berishga qaratilgan kasbiy faoliyat hisoblanadi.

Ijtimoiy himoya qilish tizimining samaradorligini ta'minlash uchun yagona muvofiqlashtiruvchi organ faoliyati kerak bo'lib, u ijtimoiy himoya va ijtimoiy ishni samarali amalga oshirish uchun tuman tizimidan boshlab, barcha davlat tuzilmalari hamda nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda ish olib borishi lozim. Ushbu organ turli me'yoriy-huquqiy hujjatlar bazasini ishlab chiqish, turli tashkilotlar tomonidan ularning vazifalaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy ta'minot dasturining amalga oshirilishi va boshqarilishini monitoring qilish uchun mas'ul bo'lishi lozim. Buning uchun quyidagi ishlar amalga oshirilishi kerak:

1. O'zaro muvofiqlashtirish. Mamlakatimizda Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligining faoliyati 2016 yil fevralida Mehnat vazirligi sifatida qayta tashkil etilishi oqibatida aholini ijtimoiy himoya qilish masalasi «boquvchisini yo'qotgan yetim»dek bo'lib qoldi. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini ijtimoiy himoya qilish va tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish masalalari Sog'liqni saqlash vazirligiga; ijtimoiy moddiy yordam berish hamda ijtimoiy nafaqa belgilash va to'lash monitoringini yuritish vazifalari Moliya vazirligiga o'tkazildi. Shu qatorda, yoshi bo'yicha, yetim va nogironligi bor bolalar guruhlarga ajratilib, ularga Xalq ta'limi vazirligi mas'ul qilindi. Aholining yoshi katta nogiron qatlami esa Sog'liqni saqlash vazirligiga taalluqli bo'ldi.

2. Byudjjetning optimallashtirilishi. Bugungi kunda O'zbekistonda davlat byudjjeti hisobidan ijtimoiy sohaga qariyb 60 foiz mablag' ajratilmoqda. Sog'liqni saqlash va ta'limga oid katta xarajatlardan tashqari ushbu sohadagi xarajatlar internat muassasalari hamda ijtimoiy to'lovlarning xarajatlarini qoplashga sarflanadi. To'lovlarni amalga oshirishga YalMning 7 foiz ajratilib, bu xalqaro tajriba amaliyotidagi yuqori ko'rsatkichdir. Shu bilan birga turli tashkilotlarda to'lovlarning «murojaatlar» asosida amalga oshirish tamoyili mavjud bo'lib, murakkab vaziyatlar tizimli o'rganilmasdan va nazoratga olinmasdan moddiy yordam ko'rsatiladi. Bular - nogironlikka nafaqa berish, nogironligi bor farzandlar uchun olinadigan nafaqa, boquvchisini yo'qotganlar uchun nafaqa, qarilik nafaqasi, bolalar nafaqa to'lovi, kam ta'minlangan oilalarga beriladigan nafaqalar, tug'ruq oldi va undan keyingi homiladorlik nafaqasi to'lovi, ishsizlik nafaqasi kabilardir.

Vaziyatning rivojlanish istiqbolini ko'rish juda muhim. Aksariyat xizmatlar keyinchalik fuqarolik jamiyati tomonidan amalga oshiriladi. Biroq, hukumat uning siyosatini, xizmatlarga yondoshuvni belgilaydi, metodologik asosini yaratadi, ijtimoiy xizmatlar reyestrini tuzadi, ularga belgilangan standartni tasdiqlash bilan bir qatorda xalqaro donor tashkilotlari, xususiy sektor, nodavlat tashkilotlari, tashabbuskor guruh va homiyilar bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantiradi. Keyinchalik dunyodagi aksariyat mamlakatlar singari bunday ko'rinishdagi xizmatlar ijtimoiy buyurtma tartibi asosida ko'rsatiladi. Ya'ni, vazirlik va hokimliklar joylarda ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamga yordam ko'rsatish tanlovlarini e'lon qilishi mumkin bo'ladi. Ayrim MDH davlatlari, jumladan, Qozog'iston, Rossiya, Belorusiyada bunday amaliyot anchadan beri qo'llanilib kelinmoqda.

Ayrim ijtimoiy xizmatlar bugun u yoki bu shaklda amalga oshirilmoqda, ularning samaradorligini o'rganish lozim. Shu bilan birga ayrim xizmatlar borki, ular hali yo'lga qo'yilmagan. Sankt-Peterburgda bo'lganimda uysizlarga boshpana beradigan, kechqurunlari bir nechta ovqatlanish korxonalari bilan kelishgan holda ularga issiq ovqat tarqatadigan «Nochlejka» jamoat birlashmasiga borishga muvaffaq bo'ldim. (Kafelar boshpanasizlarga «fudshering» dasturi asosida bepul taom tayyorlashadi) «Nochlejki» xodimlari uysizlarga realibitatsiyadan o'tishga, hujjatlarini to'g'rilashga, sog'lig'ini tiklashga, oilasiga qaytishga yordam berishadi. Aynan shu yerda xayriya qilmoqchi bo'lganlardan kiyim-bosh qabul qilib olinadi, pul to'planadi. Bundan tashqari e'lonlar taxtachasi mavjud bo'lib, u yerda yaqinini yo'qotganlar qarindoshini topish maqsadida fotosuratini osib qo'yishadi. Aytishlaricha, ijtimoiy xizmatchi faqat ikki oydagina ko'chada daydib yurgan odamni odatiy hayotga qaytarishi mumkin. Undan keyin esa jarayon qiyinroq kechib, odam daydilikning barcha qora tomonlarini o'ziga singdirib olgan bo'ladi.

Hayot farovonligini oshirish hamda davlatga og'irlikni solmaslik uchun boshqa mamlakatlarning tajribasidan kelib chiqqan holda qariyalar uyi sonini ko'paytirmay, ular kunduz kuni tashrif buyuradigan Qariyalarning kunduzgi maskanini tuzish kerak. Bu yerda qariyalar kunduzi tashrif buyurishadi, ular o'zaro muloqot qilishadi,

fikr almashishadi, musiqa tinglashadi, hamshiralari ularning salomatligini tekshiradi, biroq keksalar kechki payt o'z uylariga qaytishadi. Men bunday Markazlarga Shvetsiya va AQShda duch kelganman. Alohida toifadagi qariyalar uchun uyda parvarish etuvchi ijtimoiy xizmatchi talab qilinib, u uyni yig'ishtiradi, taom tayyorlaydi, mijozini yuvintiradi. Bu ko'proq farzandlari doimiy ravishda yashash uchun xorijga ketgan qariyalarga mos kelib, davlat va xususiy hamkorlikning samarali modeli bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ba'zan qariyalarni issiq ovqat bilan volontyorlar ta'minlab turadi. Xarajat talab qilinmaydigan boshqa yo'nalish, bu TAY-ChI bo'lib, Xitoy, Singapur, AQShda qo'llaniladi va keksalar yiqilib tushishining oldini oladi, muvozanatini ushlab tura olishini rivojlantirishga yordam beradi. Chunki qariyalar yiqilib tushsa oqibati yomon asoratga - bo'ksa suyagining sinishi va harakat qila olmaslikka olib kelishi mumkin.

O'zbekiston ijtimoiy himoya tizimini strategik, tashkiliy-boshqaruv va dasturiy darajada mustahkamlash va mustahkamlash uchun yaxshi muvofiqlashtirilgan strategik ramka zarur. 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi kun tartibi bo'yicha milliy ma'ruzada (Mainstreaming, Acceleration and Policy Support for Achieving The Sdgs in Uzbekistan) O'zbekistonda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun siyosat choralari har tomonlama joriy etish, tezlashtirish va qo'llab-quvvatlash, Jahon banki va UN, 2018). Hisobotda SDG va 2017-2021 yillardagi milliy rivojlanish strategiyasi o'rtasidagi potentsial aloqalar, jumladan, ijtimoiy himoyaga ustuvor ahamiyat berilgan. Bundan tashqari, u SDGGA erishish uchun "tezlashtirish platformalari" dan biri sifatida ijtimoiy siyosatni ta'kidlaydi. Quyidagi jadvalda O'zbekiston ijtimoiy himoya tizimining asosiy elementlarini ko'ramiz:

1-jadval

O'zbekiston ijtimoiy himoya tizimining asosiy elementlari²

Yo'nalishlar	Bolalar	Mehnat yoshidagi shaxslar	Keksa odamlar
Ijtimoiy sug'urta		Pensiya nogironlik bo'yicha	Qarilik pensiyasi
		Omon qolganlik pensiyasi	
		Ishsizlik nafaqalari	
		Bola tug'ilishi uchun	

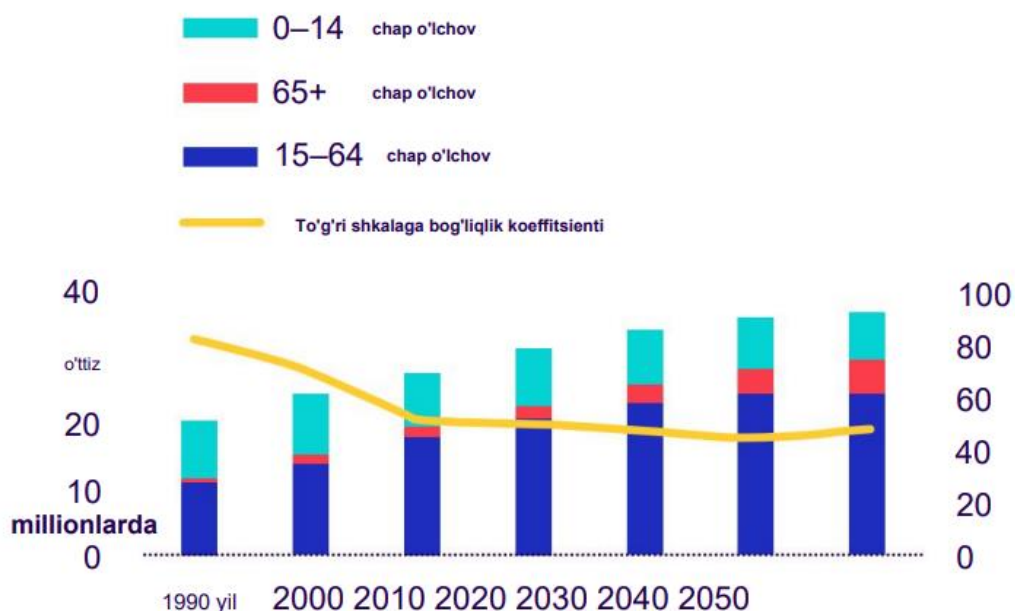
² Оценка системы социальной защиты в Узбекистане на базе основного диагностического инструмента (CODI) // совместный отчет МОТ, ЮНИСЕФ и Всемирного банка. 2022

		bir martalik nafaqa	
Ish beruvchining javobgarligi	Ishlamaydigan onalar uchun bolatug'ilganda bir martalik nafaqa	Onalik nafaqasi	
	Bola parvarishi uchun nafaqa (bola 2 yoshga to'lgunga qadar)	Vaqtinchalik nogironlik nafaqasi	Yoshga qarab ijtimoiy pensiya
Moliyalashtirish soliqlar tufayli	Bolali kam ta'minlangan oilalarga nafaqa (2-14 yosh)	Kasbiy tayyorgarlik, qayta tayyorlash	Uyda parvarish qilish xizmatlari
	Nogiron bola uchun nafaqa	Jamoat ishlari	Internat xizmatlari
	Maktabgacha ta'lim muassasalariga subsidiyalangan ro'yxatdan o'tish	Ijtimoiy nogironlik nafaqasi	Tabiiy shaklda oziq-ovqat bilan ta'minlash

1991 yilda sovet Ittifoqi parchalanishi natijasida mustaqillikka erishganidan so'ng, O'zbekistonning rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tishi dastlab hayot darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi, qisman inflyatsiyaning yuqori darajasi va shaxsiy jamg'armalarning yo'qolishi tufayli. Biroq, so'nggi 15 yil ichida ko'plab uy xo'jaliklari butun mamlakat bo'ylab notekis bo'lsa-da, yashash sharoitlarini yaxshiladilar. Milliy qashshoqlik chegarasidan pastda yashovchi aholining ulushi (kuniga bir kishi uchun 2100 kilokaloriyaga teng bo'lgan minimal oziq-ovqat iste'moli bilan o'lchanadi) deyarli ikki baravar kamaydi: 2002 yildagi 24,3% dan 2014 yilda 13,7% gacha va 2017 yilda 11,4% gacha (OTB, Basis Statistics Series; va 3-ilova). 1994 yildan 2014 yilgacha besh yoshgacha bo'lgan bolalar orasida o'lim darajasi deyarli 44 foizga kamaydi va UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, 2016 yilda u 1000 tirik tug'ilgan chaqaloqqa 24,1 ni tashkil etdi (UNICEF, 2017). 2017 yilda bolalar o'limi darajasi 11,5 ni tashkil etdi. Mamlakatda inson taraqqiyoti indeksi (rdi) 2000 yildagi 0,595 dan 2017 yilda 0,710 gacha ko'tarilib, mamlakatni inson taraqqiyoti darajasi yuqori bo'lgan toifaga kiritdi: u 189 mamlakat va hududlar orasida 105-o'rinni egalladi (UNDP, 2019a; UNDP, 2019B). Ushbu ijobiy tendentsiya tug'ilishning umr ko'rish davomiyligi va maktabning o'rtacha davomiyligi yaxshilanishini aks ettiradi. O'zbekistonda tug'ilishning umr ko'rish

davomiyligi 1990-2017 yillar oralig'ida oshdi va hozirda o'rtacha 71,4 yoshni tashkil etadi (ayollar uchun 74,2 yosh va erkaklar uchun 68,6 yosh).

Milliy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2017 yilda mehnatga layoqatli aholining 60,5 foizi (erkaklar uchun 18-59 yosh; ayollar uchun 18-54 yosh), 30,1 foizi yoshroq va 9,4 foizi mehnatga layoqatli yoshdan katta edi. Mehnatga layoqatli aholi ulushining o'sishi bilan qaramlikning umumiy koeffitsienti – yosh va keksa qaramog'idagi shaxslarning mehnatga layoqatli yoshdagi shaxslarga nisbati sezilarli darajada kamaydi: 1990 yildagi 81,1% dan 2017 yilda atigi 48% gacha (World Bank, 2019a). Shunday qilib, O'zbekiston "imkoniyatlarning demografik oynasida", chunki aholining aksariyati mehnatga layoqatli va mamlakat iqtisodiyotiga faol hissa qo'shishi mumkin. 2015-2030-yillarda yana 4,3 million kishi mehnat bozoriga chiqishi kutilmoqda, bu esa O'zbekistonning mehnatga layoqatli aholisi sonini 23,3 million kishiga yetkazadi. Bu demografik dividenddan qo'shimcha potentsial foyda bilan mamlakatga bog'liqlik koeffitsientining yanada pasayishiga olib keladi¹⁶. Mehnatga layoqatli aholi soni taxminan 2040 yildan boshlab kamayishni boshlashi kutilmoqda, bu qaramlik koeffitsientining pasayish tendentsiyasining o'zgarishini anglatadi va pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligiga ta'sir qiladi(1-rasm). Biroq, ushbu demografik dividenddan foyda olish oziq-ovqat, sog'liqni saqlash, ta'lim va aholining malakasini oshirishga joriy va kelajakdagi investitsiyalarga, shuningdek, iqtisodiy islohotlar dasturlarining mehnatga layoqatli yoshdagi o'sib borayotgan aholi uchun munosib va samarali ish imkoniyatlarini ta'minlash qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

1-rasm. O'zbekiston aholisi asosiy yosh guruhlari va qaramlik koeffitsiyenti bo' yicha, 1990-2050-yillar (foizlarda)³

³ Оценка системы социальной защиты в Узбекистане на базе основного диагностического инструмента (CODI) // совместный отчет МОТ, ЮНИСЕФ и Всемирного банка. 2022

1990-2010 yillarda aholi soni. hisob-kitoblarga asoslangan, 2020-2050 yillarda-2018 yil 1 iyuldagi o'rtacha o'zgaruvchan prognozlar bo'yicha; (b) qaramlik koeffitsienti – bu qaramog'idagi shaxslarning – 15 yoshdan kichik yoki 64 yoshdan katta bo'lganlarning mehnatga layoqatli yoshdagi aholiga (ya'ni 15-64 yosh) nisbati).

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda ijtimoiy himoyaga muhtojlarni va davlat tomonidan ijtimoiy himoyaga yo'naltirilgan to'lovlarni hisob-kitob qiluvchi yagona tizim yo'q, bu esa ajratilgan mablag'larning sarflanish samaradorligini pasaytiradi. Shunday ekan, ijtimoiy himoyaga muhtojlarni hisobga oluvchi Yagona reyestrni tashkil etish talab qilinadi, unda Pensiya jamg'armasi, Soliq qo'mitasi, TMEKdan nogironligi bor insonlarni ro'yxatga olish bo'yicha dalolatnoma, yordamga muhtojlik to'g'risida mahalladan ro'yxatdan o'tganligi va shu kabi hujjatlarni davlat ma'lumotlar bazasiga joylashtirilishi lozim.

Ijtimoiy himoya qilishning ikkinchi qismiga kelsak -ijtimoiy ish tizimiga-afsuski, hozirgi kunda milliy tizimimiz o'z rivojlanishining boshlang'ich bosqichidadir. Ijtimoiy faoliyat haqida so'z yuritar ekanmiz, gap «yong'inni o'chirish haqida emas, uning oldini olish» haqidadir. Murakkab hayotiy vaziyatlarning oldini olish juda muhimdir.

Professional ijtimoiy ish zaminida maxsus diplomga ega mutaxassislarning mehnat faoliyati, ijtimoiy xizmat tizimini yaratish, mavjud ijtimoiy xizmatlarni xalqaro standartlar nuqtai nazaridan baholash, ijtimoiy xizmatlar turlarini kengaytirish, ijtimoiy xizmat ko'rsatish standartlarini tasdiqlash, ijtimoiy xizmatchilarning malakasini oshirish kabi tadbirlar yotadi. Ushbu faoliyat «key-menejment» tamoyili asosida qurilib, har bir murojaatchining shikoyati o'rganiladi, yordamga muhtojlarning imkoniyat darajasi o'rganiladi, oilasi hamda uy xo'jaligidagi sharoitlar baholanadi, maqsadga yo'naltirilgan harakat rejasi tuziladi, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati kengaytiriladi hamda ulardan foydalanishda qulaylik yaratish uchun birga harakat qilinadi. Asosiy maqsad qisqa muddatli chora-tadbir ko'rish emas, balki insonni qiyin vaziyatdan qutqarib, normal hayotga qaytishini ta'minlashdir.

Kadrlar bilan ta'minlash masalasida professional kadrlar va salohiyati maslahat kengashi talab qilinib, ular ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishda huquq-tartibot organlari, tibbiyot muassasalari, mahalla qo'mitasi, jamoat tashkilotlari bilan birgalikda insonlarni qaltis vaziyatlardan chiqib ketishlariga yordam berishda hamkorlik qilish kerak. Shunisi e'tiborga loyiqki, mamlakatimizning uchta oliy ta'lim muassasasida uzoq yillar mobaynida ijtimoiy faoliyat bo'yicha kadrlar tayyorlangan. Biroq, davlat organlarining birortasida (bolalar bilan ishlash sohasi bundan mustasno) ish o'rni sifatida shtat birligi yaratilmagan.

Ish bilan ta'minlanish samarali tashkil qilinsa, hozirda istiqbolsiz ko'ringan ushbu sohaning bitiruvchilari ertaga yangilangan ijtimoiy himoya tizimiga tamal toshini qo'yishlari mumkin. Davlat tomonidan tayyorlangan va foydalanilmayotgan

kerakli mutaxassislarning o'z o'rnini topishiga yordam berishimiz zarurligiga tanqidiy nuqtai nazar bilan qarash ijtimoiy sohani tartibga keltirish haqidagi fikrimizni tasdiqlaydi. Bizga ikki ko'rinishdagi ijtimoiy soha xizmatchisi kerak: hujjatlarni yuritish uchun oliy ma'lumotli menejyer va uydagi nogironligi bor insonlarga xizmat ko'rsatish, parvarishlash uchun o'rta ma'lumotli, malakasini oshirgan hamshira.

Kadrlar bilan ta'minlash masalasida professional kadrlar va salohiyati maslahat kengashi talab qilinib, ular ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishda huquq-tartibot organlari, tibbiyot muassasalari, mahalla qo'mitasi, jamoat tashkilotlari bilan birgalikda insonlarni qaltis vaziyatlardan chiqib ketishlariga yordam berishda hamkorlik qilish kerak. Shunisi e'tiborga loyiqlik, mamlakatimizning uchta oliy ta'lim muassasasida uzoq yillar mobaynida ijtimoiy faoliyat bo'yicha kadrlar tayyorlangan. Biroq, davlat organlarining birortasida (bolalar bilan ishlash sohasi bundan mustasno) ish o'rni sifatida shtat birligi yaratilmagan.

Ish bilan ta'minlanish samarali tashkil qilinsa, hozirda istiqbolsiz ko'ringan ushbu sohaning bitiruvchilari ertaga yangilangan ijtimoiy himoya tizimiga tamal toshini qo'yishlari mumkin. Davlat tomonidan tayyorlangan va foydalanilmayotgan kerakli mutaxassislarning o'z o'rnini topishiga yordam berishimiz zarurligiga tanqidiy nuqtai nazar bilan qarash ijtimoiy sohani tartibga keltirish haqidagi fikrimizni tasdiqlaydi. Bizga ikki ko'rinishdagi ijtimoiy soha xizmatchisi kerak: hujjatlarni yuritish uchun oliy ma'lumotli menejyer va uydagi nogironligi bor insonlarga xizmat ko'rsatish, parvarishlash uchun o'rta ma'lumotli, malakasini oshirgan hamshira.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga fuqarolarning ijtimoiy himoyasini yanada kuchaytirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-922 sonli Qonuni, 18.03.2024

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etilganligi munosabati bilan ayrim vazirlik va idoralarning aholiga ijtimoiy xizmatlar va yordam ko'rsatish sohasidagi funksiyalarini optimallashtirish to'g'risida"gi 216-sonli Farmoni, 27.12.2023

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarini moddiy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-120 sonli Farmoni, 28.07.2023

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-175 sonli Farmoni, 25.07.2022

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mahallalarda ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatish va ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarga yordam berish tizimini yangi bosqichga ko'tarish hamda xotin-qizlarni kasbga o'rgatish ishlarini yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-300 sonli qarori, 29.06.2022

6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Aholining ijtimoiy himoya olish huquqlarini ta'minlash hamda davlat ijtimoiy yordami va xizmatlarini ko'rsatish tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 705-sonli Qarori, 29.12.2023

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining Ijtimoiy himoya davlat jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 687-sonli qarori, 28.12.2023

8. Mirziyoev Sh.M., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T.: O'zbekiston, 2018. 80 b.

9. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakuillari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dastuming eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14 yanvar. T.: Uzbekiston, 2017. 104 b.

10. Оценка системы социальной защиты в Узбекистане на базе основного диагностического инструмента (CODI) // совместный отчет МОТ, ЮНИСЕФ и Всемирного банка. 2022

11. A.V. Vaxabov. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta'minotga kirish: Darslik. T.: "Iqtisod-Moliya", 2018. - 168 b.

12. Human Development Report 2016. Human Development for Everyone. UNDP. Canada, 2016. 286 p.

13. World Social Protection Report 2014/15: Building economic recovery, inclusive development and social justice International Labour Office - Geneva: ILO, 2014. 364 p.

14. Understanding theories and concepts in social policy/ Ruth Lister/The policy press/UK, 2010. 328 p.

15. Маргулян Я.А. Социальная полигака: Учебник. Санкт-Петербург,. 2011.236 с

16. Uyda ijtimoiy yordam ko'rsatish xizmati faoliyatini tashkil etish metodik qo'llanmasi/ M. Karmanyanyan, M. Xasanbaev, M. Aminov. T.: Baktria press, 2014. 100 b.

17. Ijtimoiy soha iqtisodiyoti: Darslik/ Q.X. Abduraxmonov tahriri ostida. T.: Iqtisodiyot, 2013. 418 b

18. А.М. Дзядзко, И.И. Новик, М.Ю. Масюк, В.С. Каранк. Система здравоохранения США: взгляд белорусских специалистов // Медицинские новости. 2014. №7. С. 37-50.

19. Baxtiyorov B.B. O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini manzilliligini kuchaytirish yo'nalishlari. / "Ijtimoiy sohani modernizatsiyalash va rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. T. 2018. B. 175-179

20. SocialWelfare, Past and Present. 5 p.

21. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti

22. <https://www.imv.uz> – Iqtisodiyot va moliya vazirligi sayti

23. <http://www.soliq.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti

24. <http://www.stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti